

УДК 332.36

О. С. Дорош,
декан факультету землевпорядкування, к. е. н., доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ЛАНДШАФТНО-КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД ДО ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Обґрунтовано сутність та переваги територіального планування розвитку землекористування на еколого-ландшафтній основі.

The essence and benefits of territorial planning of land use on ecological-landscape basis is grounded.

Ключові слова: територіальне планування, кластер, Кластерна стратегія, ландшафт, ландшафтно-кластерний підхід.

Keywords: spatial planning, cluster, cluster strategy, landscape, landscape-cluster approach.

Постановка проблеми. Прогнозування потенціалу земельних ресурсів сільських територій є однією з актуальних проблем стратегічного територіального планування у нашій країні. За останні роки на рівні уряду і суб'єктів регіонів робилися спроби підготувати відповідні стратегічні документи, такі як: програма соціально-економічного розвитку українського села і схема територіального планування, що визначають стратегічний розвиток території на довгостроковий період, але проблема формування економічного каркасу великих територіальних одиниць все ще не вирішена. Її вирішення можливе шляхом розроблення проектів і програм, застосовуючи кластерні організаційні технології [4].

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що в нашій країні є певний досвід наукових досліджень у територіальному плануванні розвитку землекористування в працях Бистрякова І.К., Добряка Д.С., Ібатуліна Ш.І., Лоїка Г.К., Третяка А.М., Хвесика М.А., Шашули Л.О. та ін., все ж мало досліджено є його еколого-ландшафтна складова.

Мета статті. Обґрунтувати сутність та переваги територіального планування розвитку землекористування на еколого-ландшафтній основі.

Виклад основного матеріалу. Система землевпорядних дій охоплює прогнозування, планування, проектування та здійснення землеохоронних заходів. Основне завдання прогнозування — на підставі вичерпного наукового аналізу стану і тенденцій розвитку негативних процесів (ерозії, засолення, заболочення, втрат родючості ґрунтів і т.ін.) запропонувати і спрогнозувати різні способи планування землекористування та організації раціонального використання і охорони земель. Прогнозні напрацювання мають слугувати головною і направляючою базою при розробленні державних і регіональних програм використання та охорони земель.

Планування територіального розвитку землекористування, на відміну від прогнозування, являє собою повний комплекс соціально-економічних, природоохоронних, організаційно-господарських, науково-дослідних та інших заходів, пов'язаних з ресурсами, джерелами фінансування, виконавцями і термінами виконання. Такі дії мають проводитися в межах районів, територій кількох сільських рад, територіально-виробничих комплексів і взаємоузгоджуватися із системою заходів з охорони земель та перспективами розвитку різних галузей економіки, формуванням землеволодіння і землекористування.

У процесі переходу до ринкових відносин в Україні принципово іншими стають критерії територіальної організації сільськогосподарського землекористування, що спонукає до переходу від галузевого принципу управління економікою до такого принципу, який би значною мірою базувався на ландшафтно-кластерному підході.

Еколого-економічна спрямованість територіального планування землекористування очевидна. Пріоритетне значення має еколого-ландшафтна складова суті територіального планування розвитку землекористування. Первинний стан земельних ресурсів можна розглядати як природну субстанцію, а вторинне – як засіб виробництва або нерухоме майно. Недооцінювання екологічної суті територіального планування землекористування є досить небезпечним. Природне походження й стан ландшафту, якість, розмаїтість, галузева й видова придатність земель визначають спроможність землекористування виконувати функції засобу виробництва, територіального базису, об'єкта соціально-економічних зв'язків. Переваги ландшафтного територіального планування землекористування, у порівнянні із звичайними методами впорядкування території, полягають у доцільності розвитку економіки й природокористування, застосовуючи єдність, цілісність, комплексність завдань і заходи щодо організації використання й охорони земель, забезпечення узгодженості інтересів через балансові відносини природних й економічних ресурсів, довгострокове збереження системоутворюючих елементів територіального устрою, багатоваріантність моделей, конструкцій і проектних рішень.

Еколого-ландшафтні властивості території мають особливе значення при вирішенні питань розселення, розміщення виробничих підрозділів і господарських центрів у великих виробничих утвореннях, садів у селянських (фермерських) господарствах. Важливо враховувати не тільки наявну в даний час й у перспективі продуктивність земель, але й санітарно-гігієнічний стан території і її ландшафтну привабливість.

Територіальне планування землекористування має забезпечити організацію використання й охорони земель як природного ресурсу, місця проживання і господарської діяльності людини, головного засобу виробництва у сільському та лісовому господарствах, об'єкта інших соціально-економічних зв'язків. До традиційного соціально-економічного обґрунтування землевпорядних рішень необхідний їх об'єктивний екологічний аналіз з використанням детальної і достовірної екологічної інформації [1,6]. *Еколого-ландшафтний підхід* враховує ландшафтну диференціацію території з виділенням еколого-ландшафтних зон (типів, підтипів, видів) для подальшого устрою території на визначених частинах агроландшафту (місцевостях, урочищах, підурочищах, фаціях). Землевпорядне проектування на ландшафтній основі починають з еколого-ландшафтного мікронування території, що проводиться у ході підготовчих робіт до складання проекту землеустрою, і завершують формуванням екологічно однорідних ділянок, враховуючи систему землеробства і природоохоронні заходи. Додатково проектується організаційно-територіальні заходи, що підвищують екологічну стійкість (стабільність) території: мікрозаповідники, міграційні коридори, зони рекреації, ландшафтно-екологічні вимоги [9].

Оскільки територіальне планування землекористування охоплює технічні, соціальні, економічні й ін. заходи, то для його еколого-ландшафтного обґрунтування вимагаються показники відповідного призначення. У табл. 1 наведена пріоритетність різної інформації і її джерел при прийнятті рішень по деяких складових частинах та елементах проекту еколого-ландшафтного підходу до територіального планування землекористування. Для складових частин і елементів проекту землеустрою щодо територіального планування землекористування, що визначають екологічну, соціальну і виробничу інфраструктуру території, пріоритетні

еколого-ландшафтні й агроландшафтні.

Таблиця 1.
Обґрунтування складових частин і елементів проєктів еколого-ландшафтного підходу до територіального планування землекористування на території рад

№ п/п	Складові частини	Елементи і питання, які вирішуються	Пріоритетні	
			показники обґрунтування	види районування (зонування)
1	Зонування земель за їх категоріями і типами землекористування	1. Встановлення еколого-економічної придатності земель 2. Планування типів землекористування та категорій земель	Агроекологічні, агроландшафтні Еколого-ландшафтні Агроландшафтні	Агроекологічне Еколого-ландшафтне Агроландшафтне
2	Визначення підтипів землекористування в межах категорій земель	1. Планування підтипів землекористування	Еколого-ландшафтні	Еколого-ландшафтне
		1. Планування розвитку шляхової та інженерної інфраструктури	Еколого-ландшафтні	Еколого-ландшафтне
3	Розміщення екологічного каркасу та режиму підтипів землекористування	1. Встановлення територіальних природо- і земле-охоронних обмежень 2. Встановлення складу і співвідношення угідь, режиму та умов їх використання 3. Оптимізація і розміщення угідь	Агроекологічні, агроландшафтні	Агроекологічне, Агроландшафтне

Із середини 1990-х років зарубіжним науковим співтовариством проводилися дослідження, присвячені вивченню конкурентоздатності кластерів (особливо у рамках Європейського Союзу).

Поширена в західних країнах практика застосування кластерного підходу у наших вітчизняних наукових колах спочатку сприймалась з недовірою із-за двох причин: 1) недосконалість ринкової економіки та недостатньо ефективна регіональна політика (що важливо при створенні кластерів); 2) надавалися пріоритети можливостей розвитку ТПК-підходу як найбільш адаптованого до українських умов.

Кластер (разом з фінансово-промисловими групами, холдингами і т. п.) — одна з сучасних форм інтеграції, метою якої є створення індустріальної основи для підвищення конкурентоздатності, високої продуктивності та економічного зростання бізнесу. Зарубіжні дослідження переконують, що саме завдяки кластерам підвищується продуктивність і впроваджуються інновації [2,10]. Регіональні кластери формуються на основі секторів економіки, визначених як потенційні галузі міжрегіональної спеціалізації. Створення кластерів обумовлене загальними закономірностями розвитку сучасної економіки і розвитком партнерства між державою, економікою і наукою. Кластер – це свого роду схема, згідно якої виробництво продукції від початку її вирощування до збуту проходить за єдиним ланцюгом. Кластери складаються із багатьох елементів, властивих ринковим умовам, тоді як ТПК є своєрідною продукцією планової економіки.

Фундамент кластера складають сильні компанії, перевірені ринком. Вибудовування на території більш менш повного циклу виробництва представлене концентрацією спеціалізованих постачальників, в основному з малого і середнього бізнесу, організованих навколо великого підприємства або міжнародної компанії. Залучаючи до виробничого ланцюжка малі підприємства, які не завжди територіально локалізовані, кластерний підхід виконує важливу соціальну функцію, сприяючи забезпеченню робочими місцями сільських жителів і наповнення місцевих бюджетів з найбільш ефективним використанням наявного ресурсного потенціалу і конкурентних переваг усієї території регіону.

Важливу роль у розвитку кластера здійснює держава. Переважно це залежить від сприяння як з боку уряду так і регіону у вирішенні проблем, а саме: введення податкових, митних та інших пільг; розвиток регіонального технопарку; залучення фінансових ресурсів; підготовка кваліфікованих фахівців і керівників. Роль регіональної влади в проєкті полягає у вибудовуванні інфраструктури в ширшому значенні (наприклад, сприяння у виході на постачальників компонентів, персоналу, технологій). Дослідникам потрібно співпрацювати з науковим середовищем з патентними бюро, виробництвом — з центрами стандартизації і студіями промдизайну. Потрібно також налагоджувати міжнародні зв'язки.

Масштаби територіальних кластерів можуть бути різними. Розподіл основних елементів кластера по території регіону дає змогу отримати додатковий ефект, наприклад, за рахунок включення в економічний ланцюжок невеликих розосереджених населених пунктів регіону, розподілу екологічного навантаження по території та ін.

У багатьох розвинених країнах галузеві кластери стали звичною формою організації бізнес-співтовариств. Світовий досвід має приклади підвищення конкурентоздатності територій і виробничих комплексів завдяки реалізації кластерорієнтованої регіональної політики. У Фінляндії налічується дев'ять основних кластерів: лісовий, металургійний, машинобудівний, харчовий, будівельний, телекомунікаційний та ін. А Португалія має аж три кластери і то лише в галузі виноробства. Осередком кластерів невеликих розмірів (мікрокластер) відома Каталонія — одна з іспанських автономій, яка дає близько 20 % ВВП і 40 % промислового експорту країни. Серед кластерів, розташованих на її території, є: кластери по виробництву іграшок з дерева, біжутерії, в'язаних виробів, виробленої шкіри, готового м'яса, сільськогосподарських машин, видавничий, побутовий, електроніки, меблів. На перетині двох кластерів може з'явитися третій — інноваційний. [5].

Кластерна стратегія є чи не найважливішим інструментом державної політики підвищення конкурентоздатності. Вона зацікавила як українських політиків, так і місцеве самоврядування. Формування територіально-виробничих кластерів визначене як один з пріоритетних напрямів розвитку економічного потенціалу в країні. З метою підвищення ефективності використання потенціалу розвитку територіальних виробничих кластерів, як одного з пріоритетних напрямів підвищення конкурентоздатності і диверсифікації економіки в Україні, необхідна Концепція кластерної політики і план дій з її реалізації, де були б визначені характерні ознаки кластерів, представлена їх класифікація, що включає п'ять типів: дискретні, процесні, інноваційні, туристичні, транспортно-логістичні. Серед основних напрямів кластерної політики на рівні держави мають бути запропоновані механізми вдосконалення фінансової підтримки розвитку кластерів, а також забезпечення надання необхідної методичної, інформаційно-консультаційної та освітньої підтримки їх розвитку. Крім того, для сприяння розвитку кластерів необхідно створити науково-територіальні парки (для забезпечення підприємств малого і середнього бізнесу, що працюють у сфері матеріального виробництва, виробничою інфраструктурою, необхідною для їх розвитку) і технопарки (для розвитку інфраструктури малих інноваційних підприємств і сприяння ефективному трансферу технологій) як інфраструктури для розвитку кластерів.

Необхідність формування стратегічних агропромислових кластерів обумовлена сучасними економічними умовами, ускладненням конкурентного середовища. Реалізація конкурентних переваг регіонів і економічного зростання може відбуватися тільки на інноваційних технологіях і проєктах, підготовці сучасних кадрів, транспортно-комунікаційній інфраструктурі, торговельній інтеграції у відкриті ринки. Тому кластерний підхід, в основі якого закладено партнерство зацікавлених один в одному суб'єктів, є найбільш прийнятним в умовах, що склалися в розвитку сільських територій та системи землекористування. Його використання пропонує владним структурам інструменти для економічного розвитку: збільшення зайнятості, заробітної плати, відрахувань до бюджетів різних рівнів,

підвищення стійкості і конкурентоздатності сільського господарства і промисловості на рівні регіону. Бізнесовим структурам кластерний підхід забезпечує зниження витрат, покращення інноваційного потенціалу, якості та доступності спеціалізованого сервісу, фінансових ресурсів і т. п.

Вітчизняні науковці розкривають сутність і наповнення поняття «територіально-просторовий економіко-екологічний кластер (ТПЕЕК) — це виокремлена сукупність господарських одиниць території, що мають спільні ознаки та проблеми економічного розвитку, пов'язані з захистом навколишнього природного середовища, мету і стратегію протидії процесам деструкції, деградації та пейоризації середовища» [8]. ТПЕЕК забезпечує науково-обґрунтовану взаємодію елементів господарської системи і природноресурсного потенціалу досліджуваного регіону.

На основі зарубіжного досвіду і результатів перших спроб формування кластерів в Україні, кластерний підхід доцільно запроваджувати як ключовий напрям у розвитку економіки в перспективі, оскільки він є одним з ефективних засобів вирішення тих масштабних завдань, які потрібно вирішувати в Україні щодо розвитку сільських територій і їх землекористувань. На даний час у країні немає жодного доведеного кластера, хоч окремі елементи кластерного підходу поступово впроваджуються у рамках планування розвитку економічного потенціалу окремих регіонів. Відсутність механізмів його впровадження в практику управління та не сформована законодавча база — основні перепони в запровадженні кластерного підходу [5].

Основною умовою ефективного розвитку територіального планування землекористування, як складової суспільної економіки, є відповідність правових форм власності на землю, а також володіння і користування землею економічним відносинам.

Загальнонародною **власністю є природні, в тому числі і земельні ресурси**. Її економічною основою в суспільстві є охорона природних ресурсів і організація ефективного розподілу їх між користувачами в інтересах усього суспільства.

Встановлення права приватної власності на землю на кластерних територіях при фактичній суспільній власності на неї, яке обумовлене суспільним способом її присвоєння, являє собою очевидне протиріччя, що слугує фактором зниження ефективності використання природних ресурсів і дестабілізації соціально-політичної структури суспільства.

Землі, придатні для продуктивного використання на кластерних територіях, не можуть знаходитись у ніком не обмеженій власності приватних осіб, тобто, у їхньому приватному володінні. Важливо, щоб використання цієї «приватної власності» завжди було обмеженим суспільними інтересами, як, наприклад, використання її за виробничим призначенням і виплата державі земельної ренти. За умови виконання цих вимог земля може передаватися в довгочасне володіння з правом спадкування і навіть продаватися.

Розмови про те, що визнання землі приватною власністю надає право її продажу і застави, а право володіння ні, — дозвільний вимисел. Ніщо не заважає законодавцям надати приватним землевласникам право продажу і застави землі, за умови, звичайно, що продаватися земля може тільки особам, які зобов'язуються продовжувати її продуктивне використання, а закладатися — тільки в спеціальні банки, відповідальні за те, щоб земля при неповерненні застави була продана не будь кому, а ефективному землекористувачеві.

Непереконливим є також аргумент, начебто право приватної власності на землю дає гарантію, що з волі органів державної влади власник не буде позбавлений землі чи його права не будуть обмежені, а право приватного володіння такої гарантії не дає.

Право — це вираження волі держави. Насправді ніщо не заважає черговому уряду і законодавчому органу оголосити прийняті попередниками положення Земельного кодексу про приватну власність на землю помилковим, шкідливим, збитковим для суспільства і скасувати його. Ніщо не заважає їм також твердо захищати права власників землі, включаючи право її продажу і застави.

Надійною гарантією міцності права суб'єкта, що господарює, на довгочасне володіння землею з правом її успадкування і продажу іншим суб'єктам є суспільний (корпоративний) інтерес в ефективному використанні земельних та інших природних ресурсів. Право власності на землю не може мати більшої гарантії.

Історія земельних відносин свідчить, що держава змінює права на землю лише у випадках, коли діючі права неефективні і такі, що дестабілізують суспільство. Іноді нововведення влади не приживаються, і це доводить, що законодавці погано уловлюють зв'язок між установленим ними правом і фактичними економічними відносинами землекористування.

Таким чином, надійним захистом від швидкої зміни земельного законодавства є забезпечення ним ефективного землекористування, яким би титулом хлібороб не іменувався: приватним власником чи користувачем земельної ділянки. Важливо, щоб це право було довичним і наслідуваним. Право продажу і застави можливе у всіх трьох варіантах, оскільки головним, власником земель є держава. Тому в будь-якому випадку помилково сформульовані положення про власність на землю юридичних осіб необхідно змінити в напрямі фіксації корпоративних прав на землю на кластерних територіях, якщо вони не забезпечують її ефективного використання.

Отже, сучасні економічні способи присвоєння виробничих ресурсів диктують установлення безумовного права приватної власності на робочу силу і засоби її відтворення і настільки ж безумовного права суспільної власності на землю й інші природні ресурси при запровадженні кластерного підходу в територіальному плануванні землекористування. Критерієм визначення суб'єкта власності на земельні та інші природні ресурси є здатність передбачуваного власника самостійно, самотужки і за свій рахунок здійснювати процес їхнього використання і відтворення. Така особа гідна бути приватним власником. Там, де процес виробництва здійснюється групою людей, створюється економічна основа приватно-групової власності. Те, що під силу тільки державі, має бути державною власністю. Виробничі процеси, що вимагають поєднання зусиль приватних осіб (чи корпорацій) і держави, служать підставою права змішаної приватно-державної чи корпоративно-державної власності.

Проте, незважаючи на певні складнощі, кластерний підхід має великі перспективи у формуванні сучасного економічного та земельно-майнового комплексів українських регіонів. Разом з тим, для конкретизації стратегії у сфері збереження земельно-ресурсного потенціалу і розвитку системи землекористування необхідно провести дослідження за відповідними напрямками:

1) розвиток теорії і практики взаємодії земельно-ресурсного потенціалу і суспільства, розробка і обґрунтування еколого-економічних критеріїв оцінки екологічних і земельпорядних систем, їх компонентів і елементів, просторово-часових поєднань природних і природно-господарських систем, вдосконалення екологічних основ генеральних і регіональних схем землеустрою та розселення, участь в розробці урядовими органами проблем розміщення продуктивних сил і охорони навколишнього середовища, обґрунтування правових і економічних методів регулювання виробничої діяльності, направлених на землезбереження, охорону і поліпшення земельно-ресурсного потенціалу і навколишнього середовища;

2) розвиток теорії і практики адаптації господарської діяльності до реальних природних умов і ресурсів, розвиток обґрунтованих методів максимально повного використання земельно-ресурсного потенціалу регіонів при мінімальній зміні навколишнього середовища, забезпечення оптимального розміщення підприємств, максимальній адаптації сільського, лісового, водного і мисливського господарств до реальних природних і соціальних умов, створення земельно- і середовищезберігаючих технологій промислового виробництва, сільського і водного господарства, виробничих циклів з допустимим і легкою дією на ґрунт, атмосферу, воду, біологічні об'єкти;

3) розвиток теорії і практики організації, функціонування і конструювання складних природно-господарських територіальних систем багатопільового призначення, зокрема замкнутих агроландшафтів, стійких рекреаційних і урбаністичних систем, максимально замкнутих промислово-природних комплексів;

4) розробка і розвиток нормативної бази управління відносинами природи і суспільства, теорії і методів стабілізації та поліпшення стану навколишнього середовища, ліквідації і запобігання регіональним екологічним кризам.

Отже, досягнення найвищої ефективності територіального планування розвитку землекористування можливе лише за умов раціонального поєднання всіх напрямків організаційно-економічних факторів впливу на економіку землекористування, тобто воно має базуватися на системному підході, яким є ландшафтно-кластерний підхід. З огляду на це, пропонується логічно-сміслова модель методологічного підходу до територіального планування розвитку землекористування (рис. 1). При цьому враховано, що найвищих показників ефективності господарювання досягають сільськогосподарські підприємства що входять до інноваційно-інвестиційного кластера [3].

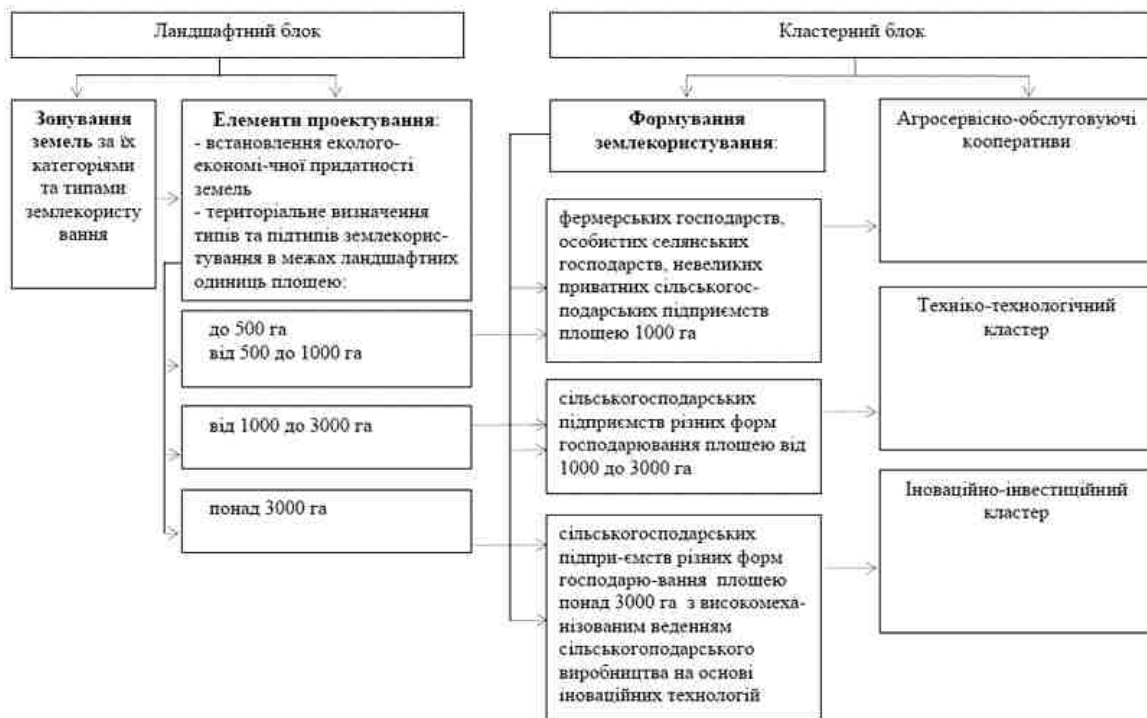

Рис. 1. Логічно-смысловая модель методологічного підходу до територіального планування землекористування на ландшафтно-кластерних засадах

Висновки. В Україні наразі немає жодного доведеного кластера, хоч окремі елементи кластерного підходу поступово впроваджуються у рамках планування розвитку економічного потенціалу окремих регіонів. Основні труднощі впровадження кластерного підходу пов'язані з відсутністю механізмів його впровадження в практику управління, а також відсутністю сформованої законодавчої бази, в тому числі у сфері земельних відносин. Основною умовою ефективного розвитку територіального планування землекористування як складової суспільної економіки є відповідність правових форм власності на землю, а також володіння і користування, що склалися, економічним відносинам. При формуванні кластерів у сфері землекористування важливо сформувати сучасні економічні відносини власності на землю. Для цього пропонується змінити права власності юридичних осіб на землю в напрямі фіксації корпоративних прав на землю на кластерних територіях.

Література

1. Андрішин І.М., Сохнич А.Я. Методологічні основи оптимізації охорони природи і землекористування / І.М. Андрішин, А.Я. Сохнич. – Львів: Українська технологія, 1998. – 207 с
2. Блудова С. Н. Региональные кластеры как способ управления внешнеэкономическим комплексом региона // Вестн. Северо-Кавказ. госуд. техн. ун-та. Серия «Экономика».- № 2 (13).- 2004.
3. Вакараш В.В. Розвиток форм підприємницької діяльності в сільськогосподарському виробництві. автореферат дисертації на здоб. наук. ст.. к.е.н. Київ. 2013.21 с.].
4. Інституціоналізація природно-ресурсних відносин: [колективна монографія] / за заг. ред. д.е.н., проф., академіка НААН України М.А. Хвесика.-К.: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку», 2012. – 400 с.
5. Карасюк Е. Кластероискатели // Секрет фирмы, 2005.- №8 (95).
6. Нестеров Ю.В. Практичні поради зі збереження біорізноманіття у сільськогосподарських угіддях / Нестеров В.Ю. – Київ: Wetlands International Black Sea Programme, 2005. – 48 с.,
7. Пространственная организация хозяйства: ТПК или кластеры? // Материалы XXIII ежегодной сессии экономико-географической секции Международной Академии регионального развития и сотрудничества / Под ред. д-ра геогр. наук Ю. Г. Липец. М., 2006. - 305 с.
8. Рачинський О.С. Економіко-прогностична модель природокористування урбанізованого регіону / О.С. Рачинський /Автореферат дисертації на здобуття н. ступ. к.е.н. – К., 2010. – 23 с.
9. Третьяк А. М. Земельний капітал: теоретико-методологічні основи формування та функціонування / Третьяк А. М. – Львів: СПОЛОМ, 2011. - 520 с.
10. Хасаев Г. Р., Міхеев Ю.В. Кластеры — сучасні інструменти підвищення конкурентоспроможності регіону (через партнерство до майбутнього) // Компас промислової реструктуризації. 2003. №5(ч. 1); 2004. №1(Російська інженерна академія, Самара).

Стаття надійшла до редакції 19.03.2013 р.

ТОВ "ДКС Центр"